

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 8 (Ağustos/August 2022), s. 443-461.
Geliş Tarihi-Received: 25.06.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 20.07.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1135718

Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Üzerine “Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük” Çalışmaları: Hayâlî Bey Divanı Örneği*

Contextual Index and Functional Dictionary Studies on Classical Turkish Literature Texts: The Example of Hayali Bey's Divan

Orhan KILIÇARSLAN**

Öz

Klasik Türk edebiyatında metin neşri çalışmaları devam etmekle birlikte diğer bir çalışma alanı olan metin yorumlama biçimleri daha geniş bir çerçevede ilerlemektedir. Bu yorumlama biçimlerinden biri de Batı'da ilk örnekleri verilmeye başlanan concordance (bağlamlı dizin) çalışmalarıdır. Türkiye'deki ilk örnekleri özel concordance programları vasıtasıyla hazırlanmış olan bu çalışmalar, son on yıllık dönemde daha sistematik ve bütüncül bir biçimde sürdürülmektedir. Günümüz dijital altyapılarının verdiği imkânlar ile metin yorumlamalarında yeni metotlar denenmeye başlanmıştır. Kısa ismi TEBDİZ olan “Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü” projesi, bu girişimlerden birisidir.

Bu çalışmada TEBDİZ altyapısı kullanılarak hazırlanan “Hayâlî Bey Divânı'nın İncelenmesi-Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü” adlı tez çalışmasının verilerinden yararlanılarak şair ve üslubuna dair bazı kesitler sunulmuştur. Hazırlanan sözlükten hareketle şairin hayatı, şiir ve şair üzerine düşünceleri ve sıklık olarak dikkat çeken kavramlar ilk bölümde; dil ve üsluba dair kullanımlara ilişkin tespit edilen veriler ikinci bölümde tanıklar üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmada Hayâlî Bey ile ilgili olarak kaynaklarda verilen genel geçer bilgiler sayısal verilerle bir zemine oturtulmaya çalışılmış, şairin hem kişiliği hem de şiirine ilişkin tespitler Divan'ın bağlamsal dizini ve yapıların sıklığı üzerinden verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bağlamlı dizin, işlevsel sözlük, Hayâlî Bey Divanı, TEBDİZ.

Abstract

Although text publication studies continue in classical Turkish literature, text interpretation forms, which are another field of study, are progressing in a wider framework. One of these interpretation forms is the concordance studies, the first examples of which are being given in the West. These studies, the first examples of which were prepared through special concordance programs in Turkey, have been carried out in a more systematic and holistic manner in the last ten years. With the opportunities provided by today's digital infrastructures, new methods have been started to be tried in text interpretation. One of these initiatives is the “Concordance and Functional Dictionary of History and Literary Texts” project, whose short name is TEBDIZ.

* Bu çalışma, “Hayâlî Bey Divânı'nın İncelenmesi-Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü” adlı yayımlanmamış doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Düzce/Türkiye, e-posta: orhankilicarslan@düzce.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9479-6975.

In this study, some sections about the poet and his style are presented by making use of the data of the thesis study named “The Study of Hayâlî Bey’s Divân-Concordance and Functional Dictionary” prepared using the TEBDİZ infrastructure. Based on the dictionary prepared, the poet’s life, his thoughts on poetry and the poet, and the concepts that attract attention as frequency are in the first part; The data on the usage of language and style were evaluated through the witnesses in the second part. In the study, the generally accepted information about Hayâlî Bey given in the sources was tried to be placed on a ground with numerical data, and the determinations about both the personality of the poet and his poetry were tried to be given through the contextual index of the Divan and the frequency of the structures.

Keywords: Concordance, functional dictionary, Hayâlî Bey’s Divan, TEBDİZ.

Giriş

Klasik Türk edebiyatını kapsayan uzun bir zaman diliminde yazılmış manzum ve mensur metinlerin büyük çoğunluğu neşredilmiştir. Ortaya konulan bu çalışmaların bir kısmında ilgili metnin tahliline de yer verilmiş, bir kısmı ise ayrı bir çalışma olarak ele alınmıştır. İlk metin neşirlerinin hazırlanmasından itibaren bu metinlerin tahliline yönelik çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. Günümüz klasik edebiyat araştırmalarında bir taraftan metin neşirleri devam ederken diğer taraftan metinlerin hem klasik tahlil usulü ile yorumlanması yoluna devam edilmekte hem de farklı metotlar yardımıyla yeni bakışlar, yorum kanalları denenmektedir. Bu yeni metotlardan birisi Türkçede “bağlamlı dizin” olarak karşılana concordance çalışmalarıdır. Bağlamlı dizin ile ilgili olarak Berke Vardar şu açıklamaya yer vermiştir; “Sözlükbilgisinde, bağlamıyla birlikte sunulan sözcüklerin oluşturduğu abecesel dizelge. Bağlamlı dizinler, öğelerin işlevlerini belirleme olanağı verdiğiinden araştırmacılara büyük kolaylık sağlayan araçlardır.” (2002, s. 32). Türkiye’de uygulanan bağlamlı dizin çalışmalarında Vardar’ın bu tanımı ekseninde ilk örnekler özel concordance programları ile hazırlanmıştır. Bağlamlı dizinlerin klasik Türk edebiyatındaki ilk örneği Furkan Öztürk tarafından doktora tezi olarak 2007 yılında tamamlanan *Bakî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]* adlı çalışmadır. Bu çalışmayı, Özer Şenödeyici’nin yine doktora tezi olarak 2011 yılında tamamladığı *Nâilî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]* adlı çalışması takip etmiştir.

Günümüz dijital altyapılarının tarih ve edebiyat metinlerinin işlenmesi, yorumlanması amacıyla da kullanılabilir bir formata evrilmesi, tarihi metinlerin daha geniş ölçekli projelerle ele alınması imkânını sağlamıştır. Nitekim kısa ismi TEBDİZ olan “*Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*” projesi bu girişimlerden birisidir. TEBDİZ projesi ile klasik metinlerin büyük kısmının eş zamanlı olarak bağlamlı dizinleri hazırlanmaya başlanmıştır. Bu proje ile bir şair yahut nasirin ele alınan eserinin bağlamlı dizini hazırlanarak o şair/nasirin üslubuna ilişkin genel bir tablo çıkarma durumu bulunurken aynı zamanda Türkçe ve Türk edebiyatının genel durumu, tarihi ilerleyiş ve etkileşimleri, değişim ve dönüşümlerine ilişkin veriler de dijital ortamda bir araya getirilmektedir. Bağlamlı dizin çalışmalarının bir metni oluşturan unsurların içinde bulunduğu yere ve diğer dil unsurları ile oluşturduğu ilgilere göre kazandığı anlamlar, bugün için klasik dönem okumalarında yararlanma imkânımızın olmadığı bir sözlüğün oluşmasına da temel teşkil etmektedir. Günümüzde tek anlamı ile yetinilen pek çok kelime, terkip veya ibarenin karşılaştırmalı tanıklar vasıtasıyla hangi bağlamlarda kullanıldığının tablosu çıkarılabilmektedir. Bağlamlı dizin çalışmalarının hızlanması ile klasik metinlerde fark edilen pek çok unsurun bugün ayrı bir çalışma alanına dönüştüğü gözlenmektedir. Bağlamlı dizin çalışmaları ile bir noktanın daha detaylı ele alınması durumunun da ortaya çıktığı söylenebilir. Klasik metinlerde ortak imlaya sahip pek çok kelime, ibarenin “bağlam” temelinde ele alındığında metindeki biçiminden daha farklı şeklinin tercih edilmesi gerekliliği veya asıl metindeki biçiminin bilinen veya tespit edilen anlamından farklı bir bağlamda kullanıldığının ortaya çıkarılması durumu mümkün olabilmektedir. Bu vasıta

her metinde karşılaşılan kelimelerin genel tarifleri yanında diğer yapılarla olan ilişkileri belirlenebilmektedir. Metin neşrinden metnin anlam boyutuna bir geçişi temsil eden bağlamlı dizin çalışmalarının sadece dil ve edebiyat özelinde veriler sunmakla kalmayıp ilgili eserin müellifi ile ilgili yine tarihi kaynaklardaki kayıtların pekiştirilmesi veya düzeltilmesine de olanak sağladığını söylemek mümkündür.

Türk edebiyatı metinleri özelinde bağlamlı dizin çalışmalarına yukarıda anılan tezler dışındaki bir başka örnek 16. yüzyıl şairlerinden Vardar Yenice'li Hayâlî Bey'in Divan'ıdır. TEBDİZ altyapısı kullanılarak hazırlanan *Hayâlî Bey Dîvânı'nın İncelenmesi-Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü* adlı doktora tezinin ilk kısmı, sözlük verilerinden hareketle oluşturulan inceleme kısmıdır. Bu inceleme kısmı, şair hakkında kaynaklarda verilen bilgilerle örtüşen profilini ortaya çıkarmaya yardımcı olmuş, onun üslubunu oluşturan özelliklerin neler olduğunun tespit edilebilmesine imkân sağlamıştır. Bu çalışmada da tezde hazırlanan inceleme kısmında özellikle şairin hayatı, şahsiyeti ve üslubuna dönük unsurlara ilişkin veriler yorumlanmış ve bağlamlı dizin çalışmalarının etki alanına dair bir örnek sunulmaya çalışılmıştır.

1. Hayâlî Bey

Hayâlî Bey, tezkirecilerin büyük bir övgüyle bahsettiği Vardar Yenicesi'nde 15. yüzyılın son çeyreğinde doğmuştur. Lakabı Bekâr Memî'dir. Ömer Bey ve İbrahim adlarında iki oğlu olduğu bilinmektedir (Kurnaz, 1998, s. 6). Türk edebiyatı tarihi içinde hem kendi çağında hem de sonraki asırlarda önemli bir yerde bulunan Hayâlî Bey iyi bir tahsil görmemiştir. Vardar Yenicesi'nde doğan Hayâlî Bey'in doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte şiirleri üzerinden yapılan bazı değerlendirmeler bu konu hakkında ipucu niteliğinde bilgiler içermektedir. Hayâlî Bey'in Divan'ı üzerine bir tahlil çalışması hazırlayan Cemal Kurnaz, *Âşık Çelebi Tezkiresi'*ndeki Hayâlî maddesi üzerine hazırladığı bir makalesinde şairin on dört yaşında şiirleriyle şöhret kazandığını aktararak bu durum üzerinden değerlendirmeler yapmıştır (Kurnaz, 1985, s. 375).

Ey Hayâlî çârdeh-sâle dahi bir tıfl iken

Tab '-ı mevzûnununla oldun nakd-i Selmân-ı zamân (G 391/5)

Âşık Çelebi'nin şair hakkındaki bir değerlendirmesi bu beyitteki manayı destekler niteliktedir. Âşık Çelebi, Hayâlî Bey'in İstanbul'a geldikten sonraki hayatı bahsinde şu ifadelerle yer vermektedir; "...Hayâlî dahi tahsîl-i ma'rifete meşgûl olur. Sehl zamânda şi'r söyleyüp hâl ü hat vasfında üzerine nokta konmayacak gazeller yazup zülf ü gîsû medhinde şâne gibi bârîk fikirlere ve dûr u dırâz sevdâlara el karup..." (Kılıç, 2018, s. 651).

Hayâlî Bey, II. Bâyezîd zamanında İran'dan Bursa'ya gelerek Yenice'de bir tekke kuran Kalenderî şeyhi Baba Alî Mest-i Acemî'den çok etkilenecek kalenderîliğe intisap etmiştir.¹ Hayâlî'nin bu kalenderî şeyhi ile tanışması kendisi açısından ilk eğitimini alması

¹ Hayâlî Bey'in bu karşılaşmasında kendisine intisap ettiği aktarılan Alî Mest-i Acemî'nin kimliğine ilişkin farklı kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Âşık Çelebi'nin Hayâlî maddesinde Baba Alî Mest-i Acemî'nin Kalenderî ve Hayderîliğine ilişkin detaylı sayılabilecek açıklamaları, diğer kaynaklarda aktarılan bilgiler ile örtüşmemektedir. Nitekim Sicill-i Osmanî'de Alî Mest ile ilgili olarak "*Ali Mest Sultan I. Bâyezîd (Yıldırım) zamanında (1389-1402) İran'dan Bursa'ya göçmüştür. Orada zaviye yaptı. Vefatında tekekesinde defnedildi. Ermiş sayılanlardandır.*" (Mehmed Süreyya, 1996, s. 270) bilgisi ile Mehmed Fahreddin Bursavî'nin *Gülzâr-ı İrfân* adlı vefeyâtname'sinde verilen "*Mefhar-ı selâtin-i 'âl-i 'Osmân Sultân Yıldırım Bâyezîd Hân hazretlerinin zamân-ı saltanatlarında Buhârâ'dan süvâr-ı semend-i seyâhat medîne-i Burusa'ya gelüp 'Acem Re'îs Mahallesi'nde vâkı' zâviye-i şerîfesinde kûşe-nişîn-i 'uzlet olmuş ve sahbâ-yı çeşide-i peymâne-i bezm-i elest olmağın beyne'l-ehâlî 'Alî-Mest Sultân denmekle şöhret bulmuşdur.*" (Güzel, 2021, s. 315) bilgileri örtüşmektedir. Son iki kaynakta verilen bilgiler ele alındığında Hayâlî Bey ile Alî Mest-i Acemî arasında yaklaşık bir asırlık zaman farkı ortaya çıkmaktadır. Hayâlî Bey'in intisap ettiği Baba Alî Mest-i Acemî'nin bir başka isim olması muhtemeldir.

ve bir baba şefkati ile karşılaşması açısından önemlidir. Şair bu karşılaşmayı ve kalenderliğe intisabını şu beyitler ile ifade etmektedir.

*Çehresinde görüben lem ‘a -i nûr-ı Nebevî
Bir yalın yüzlü ışık şevkine oldum ‘alevî* (MKT 25/1)

*Dilden Hayâlî sûret-i idrâki kazıyup
Dîvâne-meşreb oldı kalenderlik eyledi* (G 627/5)

Hayâlî Bey kısa zamanda şiiirleriyle şöhret bulmaya başlamış ve Defterdar İskender Çelebi’nin himayesine girmiştir. İskender Çelebi Hayâlî Bey’in terbiyesine önem vermiş ve şairle yakından ilgilenmiştir. Hayâlî Bey, Defterdar İskender Çelebi’nin takdimiyle Sadrazam İbrahim Paşa’nın muhitine dâhil olmuştur. Sadrazam İbrahim Paşa’ya olan yakınlığı ona sarayın kapılarını ardına kadar açmış, çok geçmeden Kanuni Sultan Süleyman’ın nedimleri arasına girmiştir. Bir şiiir meclisinde çekingen karakterinden dolayı bir süre hiçbir şey yapamadığını şu şekilde ifade etmiştir.

*Bir bezm-i hâsa mahrem olupdur Hayâlî kim
Açılmaz anda gonca-i cennet hicâbdan* (G 431/9)

Şair, hamileri olan İskender Çelebi ve İbrahim Paşa’yı birer yıl ara ile kaybedene kadar saraydaki konumunu korumuştur. Hamilerini kaybeden Hayâlî Bey, kişiliğindeki müstağnilikten olsa gerek bürokrasideki diğer isimlere şiiirler sunmamıştır. 1557’de Edirne’de vefat eden şairin mezarının yerine ilişkin Ali Nihad Tarlan Osman Nuri Peremci’den naklen şu bilgiyi aktarır; “Hayâlî, Edirne’de uzun kaldırım mezarlığına karşı dedelerinden kalan Vize Çelebi mescidinin avlusu önüne kendi yaptırmış olduğu iki lüleli denmekle maruf çeşmenin sol tarafına pencere boyuna gömülmüştür.” (1992, s. 17). Hayâlî Bey’in ölümü üzerine bazı şairler tarafından tarihler düşürülmüştür. Bu tarihlerden birisi Günahî’nin şu mısraıdır.

‘Âlem-i hisden Hayâlî gitdi âh

Hayâlî Bey’in ölümüne dair tarihlerden bir diğeri Arşî’ye aittir. Arşî, Hayâlî Bey’in vefatına şu beyit ile tarih düşürmüştür.

*Didi ‘Arşî işidüp ana târîh
Sözi dilde hayâli gözde kaldı*

2. Hayâlî Bey’in Şiiir ve Şair Üzerine Görüşleri

Hayâlî Bey’in tek eseri olan Divan’ında şiiir ve şairler hakkında pek çok söylem ve tespitler vardır. Bu tespitlerde şair kendi şiiiri üzerine yorumlarda bulunmuş, başka şairlerin şiiirleri üzerine de değerlendirmeler ve karşılaştırmalar yapmıştır. Öncelikli olarak şairin şiiir üzerine düşüncelerini ortaya koymak onun kendi şiiirine sirayet eden unsurların neler olduğunu anlamak açısından önem arz etmektedir. Bir beytinde benzetmenin şiiiri tek başına güzelleştiremeyeceğini, yeterli olamayacağını ve şiiir için başka unsurların da gerekli olduğunu söylemektedir.

*Teşbîh sâde virmez zînet söze Hayâlî
Rengîn edâ gerekdür eş ‘âr-ı dil-güşâda* (G 479/6)

Manayı kuvvetlendirmek için sözü “rengîn edâ” ile ifade etmek gerektiği görüşünde olan şair, bu unsuru sıklıkla şiiirlerinde işlemiştir. “Rengîn edâ” vurgusu yapan şair, şiiirin “mesel-âmîz” ifadelerle de desteklenmesi gerektiği görüşündedir. Şiiirlerinde bu tarzı uygulamanın ötesinde tarzın mucidi olarak da kendisini öne çıkarır. Bu tarzın bir göstergesi Divan’da beş yüzü aşkın deyim, atasözü ve kalıp ifadeye yer verilmiş olmasıdır. Şair, şiiirin nasıl olması gerektiğine ilişkin düşüncelerini şu beyitlerinde açıklamaktadır.

*Ey nazm-ı Hayâlî gibi rengîn söze tâlib
Her ma'nî-i hâsun mesel-âmîz söz olsun* (G 451/6)

*Sözi rengîn edâ itmek Hayâlî ihtirâ'idur
Horasan ehli sanmasun bunu tarz-ı Nevâyîdür* (G 86/5)

Kendi şiiri hakkında değerlendirmelerde bulunan Hayâlî Bey, şiiri ve şairliği hakkında "Husrev-i mülk-i ma'ânî, mülk-i nazm, nazm Ken'ânî, gül-'izâr, Seb'a-i Mu'allaka, 'arûs-ı nazm, murg-ı hoş-elhân, mahabbet 'âleminün dâsitânî, dürr-i kelâm, beyt-i rûh-bahş" gibi sıfatlar ile övgüde bulunmaktadır.

*Her sözüüm Seb'a-i Mu'allakadır
Dergeh-i Şâh Ka'be-i sâni* (K 16/29)

*'Arûs-ı nazma zîver vireli eş'âr-ı rengînün
Dürün bagrı delindi yere geçdi cevherün kâni* (K 22/18)

*Kelâmum ehl-i derdün dâ'imâ vird-i zebânudur
Mahabbet 'âleminün her sözüüm bir dâsitânudur* (G 176/1)

Şiirin bir noktada nihayete erdiği düşüncesi Hayâlî Bey'de karşılığı olmayan bir durumdur. Bu değerlendirmeleri yaptığı beyitlerinde yeni manalar ve orijinal fikirler etrafında koşmak gerekliliğini vurgulamıştır.

*Gösterür nazmı Hayâlî tarzını her şâ'irün
Himmatüm dâmıyla sayd itdüm nice 'ankâları* (G 610/5)

*Demem ki şi'r hemîn Hâfız u Kemâlündür
Ezân okunmadı mı dünyeden gidince Bilâl* (K 10/20)

3. Hayâlî Bey Divanı'nda Öne Çıkan Kavramların Değerlendirmesi

Hayâlî Bey Divanı'nda Klasik Türk şiirinde hemen her divanda örneklerine tesadüf edilebilecek konu ve kavramlar yanında şairin şahsiyeti özelinde ele alınabilecek pek çok kavram da bulunmaktadır. Bu kısımda özellikle şairin mizacının bir yansıması olan unsurlar ve üzerinde yoğunlaşılacak kavramlar ele alınmıştır.

3.1. Gönlü Mamur Eden Temel Unsur Olarak Dert

Hayâlî Bey şiirinde dert kavramı ve türevlerinin kullanımı konusunda bir çeşitlilik görülmektedir. Şairin kişiliği üzerinde melamîlik ve kalenderîlik düşünceleri acı çekmenin, ıstırapla hemhal olmanın ve maruz kalınan teessür duygusu karşısında sükûnetle durabilmenin terbiyesini şaire kazandırmıştır. *Divan'*daki tasavvuf içerikli şiirler dışında maddi hayata dönük söylemlerde de bu yaklaşım hissedilmektedir. Şiirinin mahiyetine dair bir beytinde şair kelamını, dert ehlinin her an tekrar ettiği zikri olarak tasavvur eder.

*Kelâmum ehl-i derdün dâ'imâ vird-i zebânudur
Mahabbet 'âleminün her sözüüm bir dâsitânudur* (G 176/1)

Hayâlî Bey Divanı'nda aşkın hem ilahi hem de beşeri boyuttaki yansımaları yoğun olarak işlenmiştir. Tasavvufî boyuttaki aşk özelinde çoğunlukla kalenderîlik çerçevesinde şekillenen "ikilikten azade olup birliğe varmak" fikri etkilidir.

*Bilmez iki cihân gamını mübtelâ-yi 'aşk
Zîrâ bir isteyen ikiden bî-haber gerek* (G 286/4)

Klasik şiirde akıl ve gönül ikilisi düşünüldüğünde âşığın tercihi gönül tarafınadır. Hayâlî Bey şiirinde de akıldan ziyade gönle yapılan bir hitap söz konusudur. Maruz

kalınan bütün elem ve belanın yegâne tecelligahı olan gönül, âşık için önceliklidir. Bir engel olarak değerlendirilen akıl, aşığın /şairin kendi varlığından tecrit ettiği bir konumdadır.

‘Akla din hengâmeyi başdan gidersün aradan
Derd-i dilber var iken bilmem o kimümdür benim (G 333/3)

Âşık, derdin bütün etki ve yansımalarını bedeninde ve ruhunda derinlemesine hisseden kişidir. Çekilen dertlerin yansıması, aşığın sararmış yüzünde kendini gösterir. Hayâlî Bey şiirinde dış özellik olarak bu yapı fazlasıyla kullanılmıştır. Bu durumun ifadesinde “sararmış, sararmış çehre, benzi sararmak, berg-i hazân, berg-i hazân-ves, fasl-ı hazân, evrâk-ı hazân, hazân bergi, hazân varakları, zerd, rûy-ı zerd, ruh-ı zerd, ruhsâr-ı zerd, çehre-i zerd, ten-i zerd, cism-i zerd” gibi yapılar kullanılmıştır.

Kanlu yaşumla yazmaga gam mâcerâsını
Ruhsâr-ı zerdüm oldu benim levh-i zer-nigâr (G 58/3)

Klasik edebiyatta çekilen ıstıraplar neticesinde ortaya çıkan teessür duygusunun ifadesinde pek çok kelime farklı biçimleri ile kullanılmıştır. Özellikle bu duyguların ifadesinde kelime kadrosundaki zenginlik, temel tiplerden olan sevgili üzerinden ifade edilmiştir. Divan’da bu kelime kadrosu içinde “ahzân, âlâm, belâ, ciger, cigerhar, derd, dil-sûhte, dil-teng, dûd, elem, endîşe, endûh, esef, firâk, gâile, gam, gussa, hüzn, kasâvet, keşâkeş, mâtem, melûl, mihnet, müstemend, nâşâd, perîşân, pişmân, rencîş, şikeste-bâl, tahazzün, tahzîn, teellüm, teessüf, tekdîr, telh-kâm, vîrân” gibi olumsuz anlamları olan kelimeler yer almaktadır. Şiirlerde yoğun bir biçimde işlenen dert sahibi olma, derde yol açan durumlar, derdin kaynağı ve dert özelindeki diğer bütün unsurlar ve bu unsurların sıklığı değerlendirildiğinde derdin, kederin farklı özelliklerinin tarif edildiği görülmektedir. Derdin yegâne sahibi olan âşık ve onun dert karşısında kendisini nasıl konumlandığı, nasıl tarif ettiği ve dert ile neyi kastettiği şairin duruşunu göstermesi bakımından önemlidir.

3.2. Utanma Duygusu

Klasik şiirde maddi âlemdeki somut nesnelere karşısında utanma duygusunun çeşitli vesileler ile şairler tarafından dile getirilme biçimi, bir kısım örnekte sevgilinin özellikleri üzerinden ifade edilmiştir. Bu durum, sevgilinin fiziki unsurları ve daha çok yüzü üzerinden çeşitli unsurlar konu edinerek işlenmiştir. Bu ifadelerde tasavvufî göndermelerde bulunulmaktan geri durulmamıştır. Sevgilinin saçının siyahlığını küfrün karanlığı olarak düşünen şair, bu unsur karşısında imanının saf, ak renginden hicap etmektedir.

Duyaldan küfr-i zülfünden eser ‘âr itdüm îmândan
Sana tâ kim gönül virdüm hayâtumdan melâlüm var (G 143/3)

“Utanma, ‘âr etme/eyleme, hicâb” sözleriyle ifade edilen duygular, Hayâlî Bey şiirinde tasavvufî mahiyetteki mısralarda kendisini daha yoğun bir şekilde hissettirmektedir. Bu durum, Hayâlî Bey’in melametî düşüncesi kabul etmesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Özellikle tasavvufî nitelikteki şiirlerde “dünyadan el etek çekme, âlemin kavga ve gürültüsünden uzak olma” gibi düşüncelere utanma duygusu da eklenmiştir. Bu duygu, ar ve namusu bir tarafa bırakmak, bu dertlerden kendini halas etmek doğrultusunda işlenmiştir. Aynı zamanda bu durum, aşk iddiasında bulunanlarda olmaması gereken bir haslet olarak sunulmuştur.

Varmasun meyhâneye nûş itmesün câm-ı şarâb
Kûy-ı ‘aşka gelmesün nâmûs ile ‘âr isteyen (G 403/2)

Olalum baş açup harâbâtî

Kimseden itmeyüp hicâb içelüm (G 335/2)

Hayâlî ‘ârdan ‘ârî durur her reh-revân-ı ‘aşk
Dahi sen şîşe-i nâmûsu taşa çalabilmezsin (G 450/5)

Düşünce dünyası itibariyle Melametilik ve Kalenderiliğin derin tesiri etkisinde kalmış olan Hayâlî Bey’in, her ne kadar bu tesiri gençlik devrinde terk ettiği düşüncesi kabul görse de gerek devrindeki eleştiriler içerisinde anılan unsurlar gerekse de kendi şiirinin izdüşümleri bu tesirin onun hayatının her döneminde devam ettiğini göstermektedir. Nitekim utanma duygusunun işlendiği mısralarda kullanılan kelime kadrosu içinde “isteksizlik, uryân, harâbâtî olmak, melâmet, seng-i melâmet, sı(n)mak, uşanmak, taşa çalmak” gibi kelime/yapılar yer alır ve bu kelimelerin çoğu kınanma, ayıplanma arzusu ile ilgilidir.

Ol kim selâmet ister varsun selâmet olsun
Ehl-i melâmet içre nâmûs u ‘âra yer yok (G 248/2)

‘Aşk-ı cânân ile olmaz ‘ahd ü peymânun dürüst
Sınmasa seng-i melâmetlerle ‘ârun şîşesi (G 593/3)

Neng ü ‘ârî büt idinmekden ise bin kerre
Ehl-i ‘irfân arasında uşanup sınımak yeg (MKT 17/1)

Melametî düşüncenin kabulü neticesinde ortaya çıkan diğer bir bakış ise varlığın maddi boyuttaki değerlerinin değersizlik eşiğinde işlenmesidir.

Câme-i zerrîni neyler virmeyen cisme vücûd
Sâyesinden ‘âr iden hurşîd-i rahşân istemez (G 191/5)

‘Aşk vâdîleri ‘uryânlarına yâr olalı
Geymeye ‘âr iderin câme-i zerkeşlerden (G 455/4)

Kendü lutfından vücûda geldüğün lâbüd bilür
Katreden deryâ anunçün lâcerem ‘âr eylemez (MKT 2/2)

Sînesinde dâgdur mergûb iden her lâleyi
Eylemez hârûn cefâsından çemende ‘âr gül (K 12/8)

Divan’da varlığın özünden kaynaklanan unsurların utanma duygusuyla ilişkilendirildiği ve bu unsurların temel manalarının dışında kullanılarak eşyanın zahiri hallerinin durumuna dair farklı boyutlarda işlenişine dair örnekler de bulunmaktadır.

3.3. Felek ve Devrandan Şikâyet

Hayâlî Bey şiirinde şikâyet mefhumu farklı zeminler ve mevzular üzerinden yapılmıştır. Bu konuların temelinde felekten/devrandan ve dolayısıyla kaderden, talihten şikâyetler bulunmaktadır. *Divan’da* feleğin konu edinildiği mısra/beyitlerde tercih edilen kelime kadrosu zengin ve çok yönlüdür. Bu kelime ve terkipler arasında “*arûs-ı heft-felek, ‘ayyâr-ı felek, ‘ukde-i çarh, atlas-ı gerdûn, bennâ-yı çarh, bîşe-i eflâk, burc-i eflâk, câm-ı gerdûn, çarh, çarh dolabı, çarh meydânı, çarh otağı, çarh-ı atlas, çarh-ı berîn, çarh-ı bî-emân, çarh-ı bîve, çarh-ı çâr, çarh-ı dîn, çarh-ı felek, çarh-ı gerdân, çarh-ı gerdûn, çarh-ı hâm-kâmet, çarh-ı hûnî, çarh-ı kej-reftâr, çarh-ı lâciverdî, çarh-ı pîre-zen, çarh-ı sitem-pîşe, dâmen-i gerdûn, delv-i sipihr, dergâh-ı gerdûn, dest-i felek, devr-i felek, deyr-i eflâk, deyr-i felek, dolab-ı çarh, dolab-ı felek, eyvân-ı çarh, eyvân-ı gerdûn, eyvân-ı sipihr, fânûs-ı gerdûn, felek, felek dolabı, felek hargehi, felek levhi, gerdûn-ı atlas, gerdûn-ı dîn, hânkâh-ı çarh, hunk-ı felek, hisâr-ı felek, kal’a-i gerdûn, kaplan-ı çarh, kasr-ı*

gerdûn, kâşâne-i gerdûn, kulle-i çarh, meydân-ı sipihr, micmer-i eflâk, mînâ-yı çarh, perde-i gerdûn, pervîn-i felek, pîr-i çarh, pîr-i felek, pûte-i gerdûn, rûy-ı gerdûn, sifâl-i gerdûn, sipihr, sipihr eyvânı, sipihr-i atlas, sipihr-i kebûd, şîr-i çarh, tâk-ı çarh, tâk-ı sipihr, tas-ı felek, tâvûs-ı felek, tekye-i eflâk, tennûr-ı felek, zamâne” gibi yapılar vardır.

Genellikle olumsuz özellikleri ile anılan felek, kaderin tecellisi olarak gerçekleşecek olan durumları ortaya çıkaran bir unsurdur. Kimi zaman kişinin özelinde bulunan durumların neticesine cevap mahiyetinde olan bu durumlar kimi zaman da kaderin kendisinden kaynaklı hallerin vakti geldiğinde tecelli etmesidir.

*Sipihr kara yere cür ‘aveş döker kanun
Habâb-gûne dimâgunda olursa bâd-ı gurûr* (K 1/3)

*Ferzîn gibi kec-revligi ko nat ‘ı felekde
Çarh itse gerekdür seni bir lû ‘b ile şeh-mât* (G 33/4)

*Gird-i bâda be nedür hâl didüm döndi didi
Beni hâk itmiş iken virdi felek bâde yine* (G 518/4)

Klasik şiirde felekten şikâyetin anlatıldığı beyitlerde yoğun olarak işlenen bir konu da feleğin kararsız oluşudur. *Hayâlî Bey Divanı*’nda bu durum kararsız olan felek karşısında kendi durumunu korumak, ona güvenmemek bağlamlarında ele alınmıştır.

*Encüm-i ezhâr ile gördi şeref buldı çemen
Çarh dâg-ı reşk urup cismine oldı bî-karâr* (K 25/2)

*Hayâlî çarha dayanma bilürsin hod karârı yok
Şu nâdânlar gibi kim günbed-i devvâra yasadnmuş* (G 229/7)

Bazı örneklerde feleğin kararsızlığının yanı sıra onun kişiye verdiği olumsuz durumlara eleştiri mahiyetinde bir hafifseme durumu da söz konusudur. Şair, aynı durumu dünyanın ve âlemin geçici olup ona çok bel bağlanmaması meselesinde de dile getirmiştir.

*Cihân bir sîmya-hâne felek hem sihr-sâz ancak
Meh ile mihr çâpük-dest bir iki hokka-bâz ancak* (G 247/1)

3.4. Madde Karşısındaki Duruş: İstiğnâ ve Alçakgönüllülük

Hayâlî Bey’in kişiliği, dünyaya bakışı ve olaylar karşısındaki tavırlarını birincil kaynaklar olan tezkirelerden takip etmek mümkündür. Kendisi hakkında en teferruatlı ve en doğru bilgiler Âşık Çelebi’nin *Meşairü’ş-Şu’arâ*’sında yer almaktadır. *Meşairü’ş-Şu’arâ*’yı şairin biyografisi özelinde bu konuma taşıyan özellikler Âşık Çelebi’nin biyografi yazımı aşamasında şairin psikolojik özelliklerine eğilmesi, bu özellikleri irdelemesi ve Hayâlî Bey ile yirmi yılı aşkın süren dostluğudur. Âşık Çelebi eserinde şairi “*Yanında dîbâ-yı murassa’la kabâ-yı murakka’ berâber ve öninde tâc-ı serverîye küllâh-ı Tâtârî hem-ser idi.*” (Kılıç, 2018, s. 652) sözleriyle tavsif eder ve uzun uzadıya onun bu özelliklerini anlatır. Şairin bu özellikleri şiirlerinin genelinde de karşılaşılan bir durumdur. Özellikle tasavvufî zemindeki şiirlerinde istiğna duygusu ön plandadır. Bu ifadeler kullanılırken “âlemin âlâyışinden, derdinden, tasasından, kavga ve gürültüsünden berî olmak” düşüncesinin yanında “dünya malının değersizliği ve dünyanın fâniliği”ne göndermelerde bulunulur. Bu örneklerden hareketle Hayâlî Bey’in hayatı boyunca her türlü dünyalıktan uzakta durduğu sonucuna elbette varılamaz. Bu durumun gerçekte böyle olmadığı ve şairin zaman zaman türlü talep ve isteklerde bulunduğu örnekler de Divan’ında mevcuttur. Bu konuda Gelibolulu Âlî’nin *Kühü’l-Ahbâr*’ında Hayâlî Bey’in hatırı sayılır bir varlığa sahip olduğu çeşitli verilerle açıklanmıştır; “*...Hattâ sıhhatini kemâ-yenbağî tahkîk itdüm ki iki birâder otuzar bin filoriye*

mîrâsla behremend oldukdan ma 'adâ yüz altmış kilid 'akar u mütemellikâtından bedîd olmuş. Husûsâ yüz otuz bin güzîde hâslarından sâl-be-sâl dörd yük mikdârı vâridât ü emvâl mukarrer iken seneden seneye kırk elli bin akçe ancak harcandığı sübût bulmuş..." (İsen, 1994, s. 213-213).

Hayâlî Bey özelinde bahsedilen bu talepleri açgözlülük ve bulduğu her fırsatı meta'a dönüştürmeye gayret eden bir profilde sabitlemek de yersiz bir değerlendirme olacaktır. Hayâlî Bey, devrinde pek çok şairin arzularını ulaşamadığı bir konumda, saraya yakın bir yerdedir ve bu durum onun taleplerinin ve arzularının şekillenmesinde etkili olmuştur.

*Divan'*da alçakgönüllülük, tok gözlülük bağlamlarında değerlendirilebilecek örneklerde şairin genel tavrı sıklıkla ifade edilmiştir. Bu duygunun işlendiği beyitlerde "istignâ, evc-i istignâ, istignâ serîri, meydân-ı istignâ, bezm-i istignâ, iklim-i istignâ, sultân-ı istignâ-yı 'aşk, mülk-i istignâ, câm-ı istignâ, istignâ yüzü, seng-i istignâ, Kâf-ı istignâ, şâh-ı istignâ-yı 'aşk, fârig, fârig-i dâm-ı cihân, fârig olmak, fârig etmek, fârig u âsûde, fârig-bâl, fârigu'l-bâl, müstagnî, müstagnî-i âlem" gibi kelime ve terkiplere yer verilmiştir.

İstignâ özelliğinin işlendiği beyitlerde âlemin, cihanın her türlü kavga ve gürültüsünden, insanların meylettikleri nesnelere değersizliğinden kendini uzak tutma görüşü vurgulanmıştır. Fakirlik ve zenginlik kavramlarının aslında ne olduğu, bu uzaklaşma tavrı ekseninde anlatılmıştır. Bu bakış açısıyla ifade edilen örneklerde masivadan ayrılmanın en yüksek dereceye erişmek manasına geldiği vurgulanmaktadır.

*Tâ ki aldum farkuma terk-i 'alâyıkdan külâh
Ehl-i fakrun mülk-i istignâyâ mâlik şâhiyem (G 358/3)*

Hayâlî Bey'in karakterinde derinlemesine yer alan âlemden azade olma, onun süs ve şamatalarına kayıtsız olma düşüncesi, çoğu zaman zıtlık temelinde verilir. Bu kullanımlar içinde "şâh-gedâ" "hâk-güneş" ve "yeryüzü-gökyüzü" karşıtlıkları, anlamı sabitleştirmek amacıyla sıklıkla başvurulan kelimelerdir. Biri diğerini izale eden bu yapılar şairin madde karşısında durduğu yeri göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

*Yerde gerek Hayâlî yüzün sâyeveş senün
Başun irerse göklere mânend-i âfitâb (G 29/5)*

*Dilersen olmaga gün gibi âsumân-rif'at
Yüzünü sâye-sıfat hâk-i râh ol yere ur (K 1/9)*

*Şâh-bâzem evc-i istignâda pervâz eylerem
Saydgâhundan cihânun fârigü'l-bâlem bu gün (G 447/4)*

İstignâ kavramını haktan gelen her türlü zorluk ve sınanmalara boyun eğme ve kayıtsız şartsız kabullenme düşüncesi etrafında değerlendiren şair, bu düşüncesine Hz. İbrahim teslimiyetini misal getirmiştir.

*'Aşk derdine düşen dermân-ı gayrı istemez
Âteş-i sûzâna istignâ ile girdi Halîl (G 312/3)*

4. Hayâlî Bey Dîvânı'nın Dil ve Üslup Özellikleri Üzerine Tespitler

4.1. İkilemeler

Tekrar grubu başlığında toplanan ikilemeler buldukları cümlede kuvvetlendirme, pekiştirme, verilen anlamı zenginleştirme yahut da bahsedilen ismin çokluğu veya azlığını mübalağa yoluyla ifade etmek için kullanılan yapılardır. *Hayâlî Bey Divanı'*nda tekrar grubu içinde yer alan 38 ikileme toplam 105 kez kullanılmıştır. Kullanılan ikilemeler içinde "aglayı ağlayı, bin bin, bir bir, bölük bölük, cev cev, çağlayı çağlayı, çâk çâk, çanak

çanak, çeşme çeşme, daglayı daglayı, dâne dâne, delik delik, dilim dilim, döge döge, döne döne, dürlü dürlü, ferd ferd, feryâd feryâd, girih girih, gül gül, güle güle, güm güm, halka halka, hurâmânî hurâmânî, kanlu kanlu, kâse kâse, kat kat, katre katre, konak konak, pâre pâre, sûrâh sûrâh, süre süre, taraf taraf, tâze tâze, vara vara, yalmanı yalmanı, yana yana, yer yer” ikilemeleri bulunmaktadır.

Divan’da ikilemelerin redif olarak kullanıldığı şiirlere de tesadüf edilmektedir. İki gazelde redif olarak kullanılan bu yapılar içinde “girih girih ve taraf taraf” ikilemeleri vardır.

Handeyle olalı leb-i cânân girih girih
Reşkinden oldu gonca-i handân girih girih (G 480/1)

Uyup rakîbe seyr kılalı taraf taraf
Eşküm arar o kaddi nihâli taraf taraf (G 243/1)

Hayâlî Bey Divanı’nda Türkçe ikilemelerin yanında Farsça ikilemelere de yer verilmiştir. Kullanılan Farsça ikilemeler hem sayıca hem de kelime özelinde daha azdır. Bu açıdan şairin ikilemelerden yararlanma konusunda Türkçe ikilemeleri daha önde tuttuğunu söylemek mümkündür. Şiirlerde atasözü, deyim, kalıp ifade ve halk söyleyişlerine ait kullanımların yoğunluğu Türkçe ikileme tercihlerinin sıklığını da açıklamaktadır.

4.2. Birleşik Fiiller

Hayâlî Bey Divanı’nda kalıp ifadeler, deyim ve atasözü gibi yapıların dışında toplam 2846 adet birleşik fiil tespit edilmiştir. *Divan*’da kullanılan bu fiiller içinde sıklıkların ortaya çıkarılması şairin hangi kavram yahut düşünceler etrafında dolaştığının ipuçlarını göstermesi açısından önemlidir. *Divan*’da sıklıkla kullanılan birleşik fiiller arasında “âh etmek, ‘âr etmek, ‘arz etmek, ‘âşik olmak, âşikâr etmek, âşinâ olmak, bende olmak, da‘vâ etmek, dâr etmek, fâriğ olmak, germ olmak, gûş etmek, halâs etmek, kerem etmek, kul olmak, lutf etmek, mest olmak, meyl etmek, müştêrî olmak, nâle etmek, nazar kılmak, nûş etmek, pâk etmek, peydâ etmek, pür olmak, rahm etmek, reşk etmek, revân olmak, sayd etmek, seyr etmek, seyrân eylemek, temâşa eylemek, terk etmek, tirâş etmek, zeyn etmek, zînet etmek” yapıları bulunmaktadır. *Divan*’da sıklıkları tespit edilen bu yapıların şairin şiirinin özelliklerini tespit etmekte önemli bir görevde olduğu görülmektedir. Özellikle “nazar kılmak, seyr etmek, temâşa eylemek” birleşik fiilleri ve bu yapıların farklı söyleyişlerinin bu denli çok kullanılması, şairin âlem karşısındaki duruşunun ve tavrının ne olduğu konusunda temel algısını ortaya koymaktadır.

Cihânı bir nazar seyr itmek için şekl-i nergisde
Görinür hâkden her nâzenînün çeşm-i fettâm (G 636/4)

Hâb-ı gafletde iken oldu göz açup bîdâr
Kudret-i Hakka nazar kıldı ‘uyûn-ı ezhâr (K 2/1)

Nûr-ı Hakkı ‘ayn-ı hakkıyla temâşâ eyledük
Bakmazuz ol nûra gördük dîde-i idrâkimüz (G 214/4)

Kullanılan birleşik fiiller içerisine ikilemelerin dâhil olduğu ve söyleyişlerin bu ikili yapılardan da yararlanılarak oluşturulduğu örnekler de mevcuttur. İkilemelerin kullanıldığı örnekler arasında “bölük bölük etmek, delik delik eylemek, delik delik olmak, girih girih olmak, gül gül olmak, pâre pâre kılmak, pâre pâre eylemek, pâre pâre etmek” gibi yapılar yer almaktadır.

4.3. Tamlamalar

Tamlamalar, klasik edebiyat içerisinde şairler tarafından sıklıkla kullanılan ve başvurulan yapılardır. Bir beyti çeşitli unsurlarıyla bir tenasüp içerisinde kurmaya çalışan şairler tamlamaları önemli bir araç olarak kullanmışlardır. Farklı dil özellikleri eşliğinde kurulan tamlamalar beyitte ahengi oluşturan etkili bir unsur olarak da dikkat çekmektedir. Kalıplaşmış yapılardan yararlanma, kullanılan tamlamaların ses ve ahenge dönük katkısı da bu yapıların diğer özelliklerindedir. *Hayâlî Bey Divanı*'nda tercih edilen tamlamaların sıklığına ilişkin veriler diğer metinler ile uygunluk arz etmektedir. *Divan*'da yapı olarak en çok Farsça tamlamalar bulunmakta, Farsça tamlamaları Türkçe tamlamalar izlemektedir.

Hayâlî Bey Divanı'nda toplam 7982 tamlama tespit edilmiştir. *Divan*'da geçen Arapça tamlamaların tespitinde öncelikle bütün öğeleri ve kuruluş biçimi Arapça gramerine uygun olan tamlamalar ele alınmıştır. Bu özellikleri haiz tamlamalar *Divan* içerisinde oldukça sınırlı bir sayıdadır. Tespit edilen toplam Arapça tamlama sayısı 31'dir. Bu sayının içerisinde tekrar eden tamlamalar genel sayı içinden çıkarıldığında 25 Arapça tamlamanın kullanıldığı görülmektedir. *Divan*'da oldukça sınırlı bir oranda kullanılan Arapça tamlamaların çoğu, kalıplaşmış ve dinî literatürde bir karşılığı olan yapılardır. Türkçe veya Farsça gramer kurallarına göre yapılan tamlamalar içerisinde Arapça tamlamaların bulunması, bu tamlamaların kalıplaşmış olma özelliğinin bir tesiri olarak değerlendirilebilir. Bütün tamlamalar içinde Arapça tamlamaların oranına bakıldığında % 0.39'luk gibi bir oran ile karşılaşılmaktadır ki bu durum diğer birçok divan ile benzerlik göstermektedir.

Tamlamalar içinde en fazla orana sahip bulunan Farsça tamlamalar, bütün tamlama sayısı içinde % 62.36'lık bir orana sahiptir. Bu oran *Divan*'da Farsça tamlama tercihinin ilk sırada olduğunu göstermektedir. Bu durum, gelenek içindeki hazır kalıpların şairler tarafından tercih edilmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Hazırlanan sözlükte bağlamın yanında bir sıklık sözlüğünün de ortaya çıkarılmış olması, Farsça tamlamaların ne sıklıkta kullanıldığının tespit edilmesi ve şairin kelime dünyasının anlamlandırabilmesi açısından önemlidir. *Divan*'da en sık kullanılan 113 tamlama incelendiğinde üzerine yoğunlaşılacak konuların tipler, genel kabuller, teşbih ve mecaz unsurları olduğu görülmektedir. Şair ilk sırada klasik edebiyatın tipleri ve bu tiplerle ilgili özellikleri " 'aks-i ruhsâr, 'ârız-ı rengîn, 'arz-ı cemâl, 'âşık-ı dîdâr, 'aşk-ı cânân, 'aşk-ı yâr, âyîne-i ruhsâr, bezm-i hüsn, büt-i 'İsî-nefes, çîn-i zülf, dâne-i hâl, dendân-ı pervîn, derd-i dilber, gonca-i handân, hâk-i pây, hâk-i râh, hâl-i siyâh, hatt-ı miskîn, Ka 'be-i kûy, kûy-ı 'aşk, kûy-ı cânân, kûy-ı dilber, la 'l-i leb, la 'l-i nâb, mâh-ı nev, mâh-ı tâbân, mihr-i cihân-ârâ, mihr-i rahşân, nûr-ı 'ayn, ruh-ı dilber, seng-i hârâ, ser-i zülf, sero-i bâlâ, sero-i hurâmân, tîr-i cefa, turra-i 'anber-feşân, zülf-i dildâr, bahr-ı eşk, bâr-ı gam, berg-i hazân, berg-i kâh, bülbül-i gûyâ, bülbül-i nâlân, cism-i zerd, cûy-ı eşk, çâk-i girîbân, çehre-i zerd, çeşm-i giryân, çeşm-i pür-hûn, dâg-ı gam, dâg-ı hasret, dâg-ı siyâh, derd-i 'aşk, dîde-i giryân, dil-i 'uşşâk, dûd-ı âh, ehl-i derd, ehl-i dil, eşk-i çeşm, eşk-i revân, fasl-ı hazân, gam-ı 'aşk, hûnâbe-i ciger, hûn-ı ciger, hûn-ı dil, katre-i bârân, künc-i mihnet, nakd-i cân, penbe-i dâg, rûy-ı zerd, seyl-i eşk, sîm-i eşk, sîne-i sûzân, şu 'le-i âh" gibi tamlamalar ile vermiştir.

Farsça tamlama kurulumunda zincirleme yapılar ve bu zincirleme yapıların içinde atıf vavı ile ikili bir isim kullanımı yoluyla gerçekleştirilen uzun örnekler de mevcuttur. Bu tamlamalarda genel olarak zincirleme veya uzun yapıların verdiği aksamalar, zorlayıcı kullanımlar yahut ritme mani olan, ahengi ortadan kaldıran unsurlar yoktur. *Hayâlî Bey Divanı*'nda karma yahut zincirleme bir yapıya sahip 503 adet tamlama tespit edilmiştir.

Divan'da sayı olarak ilk sırada olan Farsça tamlamaları Türkçe tamlamalar izlemektedir. *Divan*'da 2993 Türkçe tamlama tespit edilmiştir. Bu yapıların büyük çoğunluğunun bir ögesinin Farsça olduğu dikkat çekmektedir. Tamlayan ve tamlanan kısımlarının Türkçe yapıya uygun örneklerinde ise bazen her iki kelimenin bazen de

özellikle birinci ögenin Arapça, Farsça olduğu göze çarpar. Türkçe tamlamaların bütün tamlamalar içindeki oranı % 37.49’dur.

4.4. Kalıp İfadeler

Çağları aşan bir özelliğe sahip olan atasözleri ve deyimlerin, özellikle halk dilinde kendisini korumasına benzer bir biçimde klasik edebiyatta yer alan kalıp sözler de şairler eliyle şiirlerde kullanılagelmiş ve kalıplaşmıştır. Kalıp sözlerin incelenen divan metinlerinde şaire mahsus kullanımlar olarak tespit edilmesi hem şairin üslubunun anlaşılmasına katkı sağlayacak hem de yeni ve orijinal kullanımların ortaya çıkmasına imkân sağlayacaktır. Hayâlî Bey, farklı söyleyişleriyle dikkat çeken bir şairdir. Şairin çeşitli sebeplerden dolayı üslubuna sirayet etmiş kimi yapıları da sıklıkla kullandığı görülmektedir. Hayâlî Bey, içinde bulunduğu çevrenin aksini şiirinin her noktasında işlemiş, bu çevrenin temel unsurlarını şiirine konu edinmiştir. Kalenderiliğe ait söz veya ıstılahların sıklıkla tekrar etmesi bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. *Divan’* da tespit edilen kalıp sözlerin aşına bir tabir olarak kullanılması yanında kullanım sıklığına da dikkat edilmiştir.

*Hayâlî Bey Divanı’*nda ve diğer şairlerin divanlarında sıklıkla kullanılan bir yapı olan “yakasını çâk etmek” ifadesi kimi zaman bu şekliyle kimi zaman ise “yakayı çâk çâk eylemek” biçiminde kullanılmıştır. Bu ifade “yakasını yırtmak, yakasını parça parça etmek” anlamındadır.

*İşitse gül yüzünün vasfı ile eş ‘ârûm
Yakayı lâle gibi gonca çâk çâk eyler* (K 3/16)

*Lebün âşüftesi olalı Hayâlî güzelüm
Kanda bir gonca görürse yakasın çâk eyler* (G 182/5)

“Yakasını parça parça etmek” ifadesine kullanım sıklığı ile benzeyen bir başka ifade “gözüne tûtyâ eylemek”tir. Bu ifade ile “göze sürme niyetine çekmek” manaları saygı bağlamında ele alınmıştır.

*Ne tozlar kim koparursa semend-i tab ‘-ı mevzûnum
Gözine tûtyâ eyler felekde âfitâb anı* (G 664/5)

Ateşler içinde kalmak, yanıp tutuşmak anlamları ile karşılanabilecek olan “odlara yanmak” ifadesi *Divan’*da farklı şiirler içerisinde sıklıkla kullanılan kalıplaşmış yapılar arasındadır. İfadenin bu anlamı yanında “âşık olmak, aşka düşmek” anlamında kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır.

*Benedi kanlu gözi hâkister içre ahkere
Yanalı odlara cism-i nâ-tüvânı bülbülün* (G 283/2)

*Ey gönül hâlümü derdünle digergün itdün
Göreyin odlara yan sen beni magbûn itdün* (G 289/1)

*Divan’*da “kulağını burmak” biçiminde kullanılan bir başka kalıp ifade “azarlamak, tedib etmek” anlamındadır. Musiki aletlerinden olan tamburun geçtiği mısralarda bu ifade “bir saz aletinin burgusunu bükerek düzen vermek, akort etmek” anlamlarına gelebilecek bir biçimde de kullanılmıştır. Şekil yönüyle boynunu eğmiş bir vaziyette duran menekşe çiçeğine dair söyleyişlerde bu ifade güzel bir sebep olarak düşünülmüştür.

*Ey Hayâlî hatt-ı dildâra dil uzatmış meger
Bâgda miskîn beneşenün kulağın burdular* (G 56/5)

*Burdılar kulağını meclisde tanbûrun yine
Yüregin nâzın delüben dem-be-dem zâr itdiler* (G 142/4)

Tasavvufî çerçeve içerisinde yazılan ve temelde zahit ve sufi arasındaki çekişmenin işlendiği söyleyişlerde kullanılan “şîşe-i nâmûsu taşa çalabilmek” ifadesi kalıplaşmış ve örnekleri sıklıkla verilmiş ifadelerdendir. Bu ifade, “bir şeyden bir durumdan vazgeçebilmek, namus ve ar şîşesini taşa vurup parçalamak” anlamlarındadır.

*Mahabbet câmun ey zâhid eline alabilmezsın
Meger kim şîşe-i nâmûsı taşa çalabilmezsın* (G 449/1)

*Hayâlî ‘ârdan ‘ârî durur her reh-revân-ı ‘aşk
Dahi sen şîşe-i nâmûsı taşa çalabilmezsın* (G 450/5)

Kuruluşunda zaman zaman eş anlamlı sözcüklere başvuru ve “hizmetli köle olmak” anlamında kullanılan “boynu bağlı kul olmak” ifadesinin “boynu bağlı bende, boynu bağlı esir” biçimleri de vardır. Bu ifadenin kullanımında çoğu kez âşîğın sevgili yahut onun bir unsuru karşısındaki durumu konu edinilmiştir.

*Gerdenine hâleyi tavk eyledi ‘uşşâkoâr
Boynu bağlı bir kul olmuştur meh-i tâbân ana* (G 6/3)

*Boynu bağlı kul olan mülk-i gınâ beglerine
Gam-ı tenden elem-i zâddan âzâd ancak* (G 262/4)

4.5. Konuşma Dili

Klasik şiir geleneğinin ilk örneklerinin verilmeye başlandığı dönemlerden itibaren yukarı doğru bir ivme kaydeden dil, imparatorluğun sahip olduğu güce paralel bir biçimde 16. yüzyılda en üst örneklerini vermiştir. Bununla birlikte şiir dilinde atasözleri, deyimler, halk söyleyişleri, halk adetleri, kalıplaşmış sözler ve argo ifadeler klasik şiirin her döneminde kullanılmıştır. Yukarıda sıralanan ve bir millete ait özellikleri en canlı ve doğru bir biçimde öğrendiğimiz dile dair hususiyetler, şairler tarafından her dönemde işlenegelmiştir.

Konuşma diline ait unsurlar şairin gramer yapıları üzerinde oynaması, şairin kimliği ile ilgili söyleyiş farklılıklarının bulunması, günlük konuşma dilinde sıkça kullanılan sözcük ve eklerin şiir metinlerinde işlenmesi ve dile ait diğer bazı özelliklerin kullanımı ile kendisini göstermektedir. Tezkirelerin kaydettiği şekliyle iyi bir eğitim almadığı anlaşılan Hayâlî Bey, şiirlerinde konuşma diline ait öğelere sıklıkla başvurmuştur. Sadece Hayâlî Bey’in değil diğer Rumelili şairlerin şiirlerinde konuşma diline ait pek çok unsur bu şairleri diğer şairlerden ayıran bir özelliktir: “Rumeli şairlerinin şiirleri incelendiğinde, günlük konuşma dilinin ifadeleri, dikkat çekecek kadar yoğun bir biçimde karşımıza çıkar. Dolayısıyla Rumeli şairleri, söyleyiş bakımından, bu yönleriyle diğer bölgelerin şairlerinden ayrılırlar” (Çeltik, 2013, s. 180). Şairin *Divan’*ında özellikle halk söyleyişlerine ait ifadelerin yoğun bir biçimde bulunması onun, şiirinin tamamını konuşma dilinden uzağa taşımadığını göstermektedir.

Hayâlî Bey, şiirlerinde zaman zaman alışılmış kalıplar dışına çıkarak farklı söyleyişlerde de bulunur. Bu tarz kullanımlar içinde günlük konuşma diline ait söyleyişlerin varlığı dikkat çekmektedir. Şiirlerinde kendisine hitap şeklini çok değiştirmeyen şair, bir mısraında sevgiliye ait özellikleri sıralarken kendisini “babamun oğlu kucacı” şeklinde tanımlarken alışılmış ifadelerden uzak, konuşma diline yakın bir söyleyişe başvurmuştur.

*Şol sero-kadd ü sim-tenün lebleri agzuma
Mûy-ı miyânı babamun oğlu kucagina* (G 474/4)

Şairin özellikle Türkçe redif tercihi ve bu tercihlerde başvurulan söz ya da söz grupları, konuşma dilinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Hayâlî Bey şiirinde bütün bir kelime olarak kullanılan redifler içinde “baş üstüne, bayram ertesi, benzer benzemez, dikmesi, el çekdüm, oy verür, tapşurdum, yasadanmış, yügrüğü” gibi redifler, konuşma diline yaklaşan örnekler arasında zikredilebilir.

Hayâlî Bey şiirinde “a/e, be, hey, behey” gibi edatlar ve bu edatların kullanıldıkları örneklerde konuşma diline yaklaşan bir söyleyiş özelliği dikkat çekmektedir. Şairin “kalenderî olma” ile ilgili tavsiyelerini sunduğu bir örnekte kullandığı edatlar, kalenderlik düşünce dünyasındaki “aldırmazlık” durumunu hissettirmektedir.

*Dîvân-ı ‘aşk-ı yârda divâne yazılıp
Terk eyle nâmını be Hayâlî kalender ol* (G 318/7)

*Tut dilün kendün de epsem ol be gayretsüz deyü
Şem’ ile pervâne miskînün savaşı var imiş* (G 228/4)

*Nice bir gamla hûnîn âb içelüm
Gel e bir kaç kadeh şarâb içelüm* (G 225/1)

Divan’da benzetme edatı olan “gibi”nin kullanıldığı örnekler incelendiğinde bu edatın benzetme işlevi yanında farklı söyleyişler ve konuşma dilinden özelliklere dair bazı kullanımlarının da olduğu görülmektedir.

*İt gibi daladı beni kûyunda rakîbün
Ey dost Hudâdan dilerem kim kuduz olsun* (G 451/5)

*Olupdur teşne-dil nûş itmege mey yerine kanun
Hayâlî ol dahi bilmez gibi Sultân Süleymânı* (G 639/5)

Hayâlî Bey Divanı’nda ifade(ler) dışında konuşma dili çerçevesinde değerlendirilebilecek bazı eklerin de yoğun kullanıldığı görülmektedir. Bu eklerden olan ‘ca/ce’ eki küçültme anlamı dışında başka anlam ilgileri ile de işlenmiştir. Örneklerde bu ekin ifade ettiği küçültme anlamından yararlanılarak ifadenin derecesi arttırılmıştır.

*Şol kadar eyledi pervâz dil-i murg bülend
Gözine dâne-i hardalca gelür ‘âlem-i cev* (G 472/2)

*Perr-i mekesce gelmez idi sana mümkünât
Alsan seri ol sadâyî tanîn-i zübâbdan* (G 431/4)

*Dağlarca ideyin mihneti Ferhâda yine
Vereyin tıfl-ı dili san’ata üstâda yine* (G 518/1)

4.6. Argo İfadeler

Tanımlarından biri “bir toplumda geçerli genel dilden ayrı, ama ondan türemiş olan, yalnızca belli çevrelerce kullanılan, toplumun her kesimince anlaşılmayan, kendine özgü sözcük ve deyim ve deyişlerden oluşan özel dil” (Aktunç, 1998, s. 10) olan argo konuşulan, canlı dil içindeki bir kavramdır. *Hayâlî Bey Divanı’nda argo kullanımlara dair tespit edilen örneklerde çoğu zaman uygunsuz benzetmeler ve tabirler, küçümseyici ifadeler ve son noktada ise sin-kafli sözcüklerle kurulu mısralarla karşılaşmaktadır. Bu kullanımlardan ilk ikisi şairler arasında yaygın kullanılan ifade ve tabirler olarak dikkat çeker. Divan’da*

şairin sadece bir kez kullandığı deyimlerde olan “kan kaşanmak”, “korkudan işemek, kan işe(t)mek” anlamlarındadır. Şiirde bu deyim kullanılması, verilmek istenen anlamın kuvvetlendirilmesi işlevindedir.

*Yâhud beni vilâyet-i Hinde revâne kıl
Tâ kim elümden anda dahi kan kaşana tîg* (K 6/30)

Argonun ötesinde küfür sınıfında değerlendirilebilecek örneklerin *Divan’* da az olması, Hayâlî Bey’in kişiliği üzerinden açıklanabilir. Şairin gerek şiirlerinde gerekse de en yakınlarından olan Âşık Çelebi’nin ifadelerine dayanarak istiğna sahibi, âlemin alayışinden kendisini uzakta tutmaya çalışan bir profile sahip olduğu görülmektedir. Buna mukabil şairin zaman zaman kendisine yöneltilen ağır eleştirileri alttan almadığı, profiline uygun düşmeyen davranışlarda bulunduğu dair kayıtlar da bulunmaktadır. Bu bilgilerden hareketle özellikle küfür sınıfına dâhil edilebilecek ifadelerin neden ve hangi saikle kullanıldığı daha iyi anlaşılmaktadır.

*Hayâlî Bey Divanı’*nda kıtalar içinde iki örnekte sin-kafî sözlere yer verilmiş, bu iki örnekte de isimler ve tarifler yapılmıştır. Bu açıdan küfre muhatap olan bu şahısların şairin sınırlarını fazlasıyla zorladığı açıktır. İlk kıtada isimleri geçen şahıslardan Ali Bâlî, Hayâlî Bey’in “ben zamânümde üç dilber gördüm anlara râbî’ olmaz” dediği güzellerden biridir. Onun Seydi Çelebi ile “fi’l-i şeni” işlemelerinden dolayı Hayâlî Bey’in bu kıtayı yazdığına dair bir kayıt mevcuttur (Kurnaz, 1987, s. 137-138).

*Seydinün çok s...n evvel
‘Alî Bâlî işidicek güldü*

*Az zamân geçmeden anun dahi
Başına Seydî hâlleri geldi* (MKT 15)

*Geydün revacı başuna buldun revâcumı
İncinme şabkalı s...m egri haçını* (MKT 19)

4.7. Deyimler

*Hayâlî Bey Divanı’*nda deyimler, şairin dili kullanma yetkinliğine bağlı olarak sayıca fazla denilebilecek bir ölçüde kullanılmıştır. Kullanılan deyimlerin sayısının çokluğu yanında deyimlerin ana başlık olarak kullanım sıklığı da oldukça geniştir. *Divan’* da şairin 240 farklı deyim 483 defa kullandığı belirlenmiştir.² Bu oranlar neredeyse her iki gazelden birinde deyim kullanımına başvurulduğunu göstermektedir. Bu sayıya atasözleri, kelimeleri, kibarlar ve kalıplaşmış sözler de eklendiğinde *Hayâlî Bey Divanı’*nun deyimler açısından zenginliği daha iyi anlaşılacaktır. Deyimlerin kullanımına ilişkin tespitler, tezkireciler ve araştırmacıların Hayâlî Bey şiirinin devrini aşan özelliklerini anlatırken kullandıkları ifadeleri de daha sağlam bir temele oturtmaktadır. *Hayâlî Bey Divanı’*nda deyimlerin bu denli yoğun kullanılmasındaki temel etken, şairin kendi ifadesiyle has/özel mananın “mesel-âmîz” söz ile verilebilmesidir.

*Ey nazm-ı Hayâlî gibi rengîn söze tâlib
Her ma ‘nî-i hâsun mesel-âmîz söz olsun* (G 451/6)

*Hayâlî Bey Divanı’*nda tespit edilen deyimlerin kullanımında anlamı kuvvetlendirmek amacıyla “tenasüp, iham-ı tenasüp, tevriye ve cinas” gibi sanatlara başvurulmuş, bu ifadeler tek anlamda yorumlanacak bir biçimde işlenmemiştir. “Gözün aydın” deyiminin kullanıldığı bir örnekte birbiri ile mütenasip kelimeler olan “nûr-ı ‘ayn”, “müşerref olmak”, “çeşm-i rûşen” gibi kelime grupları biraradadır.

² Hayâlî Bey Divanı’nda kullanılan atasözleri ve deyimlerle ilgili geniş bilgi için bkz. (Kurnaz, 1987, s. 37-52).

N'ola dirlerse gözün aydın bana ey nûr-ı 'ayn
Çün hayâlünle müşerref oldu çeşm-i rûşenüm (G 343/4)

Divanlarda yer alan deyim, atasözü, kelim-i kibar ve kalıplaşmış ifadelerin tespiti, dilin gelişim seyri hakkında fikirler vermesi ve geçen bu dönem içinde bu yapılarda ne gibi değişiklik ve dönüşümlerin olduğunun görülebilmesi açısından önem arz etmektedir. Örneğin, *Divan'*da “çanına ot tıkamak” biçimindeki deyim günümüzde ses değişiminden dolayı “canına ot tıkamak” biçiminde kullanılmaktadır. Deyimin dönemindeki biçimi ve bugünkü şekli arasında hem biçim hem de anlam açısından farklılıklar bulunmaktadır. Bazı deyimlerde ise kalıplaşmış biçimlerin dışında kelimelerin tercih edildiği görülmektedir. Örneğin *Divan'*da geçen “üstühana tığ ırgürmek”, “bıçak kemiğe dayanmak” deyiminin farklı bir biçimdeki ifadesidir. “Ser tutmak” deyimini ile “kafa tutmak” ya da “şem'ler yakup aramak” deyimini ile “muhtar yakup aramak” deyimlerinde de eş anlamlı kelimelerin yer değiştirdiği görülmektedir. Bu değişimde zamanın tercihleri doğrultusunda kullanılan sözlerin devir değişikçe yerini yeni ya da daha çok tercih edilen kelimelere bırakmasının bir etkisi vardır.

Egerçi kanzil olup dökdi zehrini küffâr
Ve lîk çanına ot tıkdı top-ı ejder-ser (K 3/6)

Bu resme kılmaz idi beyân hâlümü kalem
İrgürmeyeydi fakr eli ger üstühâna tığ (K 6/31)

Ser tutmağ ise ger garazun seng-i mihnete
Var baş yar gönül göreyin seni tek er ol (G 318/3)

Sîne-i pür-dâg ile 'âşık fenâdan aldı zevk
Şâm-ı gamda şem'ler yakup arar eksükligi (G 579/3)

Deyimleri bir bütünlük arz edecek şekilde tenasüp içerisinde kullanan şairin bazı şiirlerinde bu bütünlüğü tezat ile vermeye çalıştığı görülmektedir. Özellikle ayak ve baş sözleri ile kurulan deyimlerde bu özellik dikkat çeker.

Ayaga düş dilerse başa çıkmak
Bununla başa çıkdı câm-ı sahbâ (G 3/3)

Gamunla ayaga düşdüm şarâb-ı nâb gibi
'Aceb mi ger çıka bagrumda baş habâb gibi (G 573/1)

*Divan'*da kullanılan bazı deyimler bugün günlük yaşamda da halen ve sıklıkla kullanılmaya devam etmektedir. Eski adetlerin ve inanışların izdüşümü olan bu yapılar hemen göze çarpmaktadır.

Aş yerer her demde kanına zamâne ehlinün
Dehr zâli fitne etfâline âbisten gibi (G 663/2)

Acı yaş dökükdü çeşmüm üstüne zahmum didi
Sanma ey hem-dem nemek hakkın ferâmûş eyleyem (G 368/2)

*Divan'*da tespit edilen deyimlerin kullanım sıklığına bakıldığında bazı kelimeler ile oluşturulmuş olan deyimlerin daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Bu kelimeler arasında “cân, yüz, baş, el, kan” bulunmaktadır. Bu kelimeler kullanım sıklığı açısından şiir dilinde sıklıkla anılan ve insan ile ilgili unsurlara ad olmuş kelimelerdir. Bu kelimelerle oluşturulan deyimlerin sıklığı ilk sırada “kan” kelimesinde 50, ikinci sırada “yüz” kelimesinde 43, üçüncü sırada “el” kelimesinde 40, dördüncü sırada “baş” kelimesinde 33

ve beşinci sırada “can” kelimesinde 17’dir. Özellikle “kan” kelimesi ile kurulan deyimlerdeki yoğunluk şairin şiirlerinin genelinde hissedilen “ateş, alev, od, dağ, şu’le, şem, kandil” gibi ifadelerle paralellik göstermektedir.

4.8. Atasözleri

Klasik metinlerde atasözlerinin kullanımında çeşitli kalıp sözlere başvurulduğu görülmektedir. Bu sözler arasında “*bu mesel meşhûrdur, meşhûr meseldür ki, bu meseldür ki, meseldür ki, bu söz meşhûrdur, eski âdettür*” gibi ifadeler bulunmaktadır. Şairler atasözlerini kullanırken biraz da anlamı pekiştirmek niyeti ile ilk mısırda bu haberci kalıp ifadelere başvurmuştur. Bu sebeple atasözlerinin çoğunlukla ikinci mısırda kullanılması yaygın bir durumdur.

*Âh kim dilber rakîbün dâ’imâ yanındadır
Bu mesel meşhûrdur devlet kazâ yanındadır* (G 144/1)

*Bir cânâ geçer nâvek-i müjgânunu gönder
Meşhûr meseldür bu ki az olsun uz olsun* (G 451/2)

Hayâlî Bey Divanı’nda tespit edilen 36 atasözünün 30’u ikinci mısırda kullanılmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında şairin kuvvetli, geçerli bir delil getirme isteği etkili olmuştur denilebilir. Atasözlerinin kullanımında verilen anlama yakın söz grupları ve ifadelerin de beyit içerisinde tercih edilmesi verilecek olan duygunun bir bütünlük oluşturması bakımından önemlidir. *Divan’da* bu tür kullanımların örneklerine rastlanmaktadır.

*Sero-i kaddündür çınârı eyleyen gülşende pest
Bu mesel meşhûrdur kim dest-ber-bâlâ-yı dest* (G 32/1)

*Gussa çekme mübtelâ-yı ‘aşk oldınsa gönül
Çünkü bîmâr olmanun âhir sonu tîmârdur* (G 141/2)

Hayâlî Bey Divanı’nda tespit edilen 36 atasözünün yapıları incelendiğinde bu atasözlerinin Türkçe’nin genel gramer yapısına uygun olarak söylendiği görülmektedir. *Divan’da* “*şer’ kesdüğü parmak acımadı, gün pertevini görmeyicek mîve hâm olur, devlet kazâ yanındadır, dağ üstü bâğ olmaz, az olsun uz olsun, alan bir kıldan alır*” gibi atasözleri günümüzdeki biçimleriyle kullanılmıştır. Buna karşılık bazı atasözlerinin kullanımında devrik yapılar göze çarpmaktadır. Bu devrik yapıların oluşmasında şairin vurgu yapma isteğinin yanı sıra vezin zorlamalarının da etkisi vardır.

*Güldürmez âdemi dehr akıtmayınca göz yaş
Oglana süt verilmez aqlamayınca kardaş* (G 231/1)

*Yüri bir hasteye ‘arz eyle Hayâlî sözünü
Sag olanlar ne bilür çekdiğini sayrının* (G 292/5)

*Cefâ taşın ne tan atsa Hayâlî sana alçaklar
Belâgat mîvesin peydâ iden nahl-i hünersin sen* (G 420/6)

Divan’daki atasözleri günümüzdeki biçimleriyle karşılaştırıldığında büyük çoğunluğu ya aynen ya da çok az değişiklikle kullanılmıştır. “*Ağlamayan çocuğa meme vermezler, şeriatın kestığı parmak acımaz, kanı kan ile yumazlar, ayıpsız dost aryan dostsuz kalır, az olsun uz olsun*” vb. atasözleri bu ortaklığa örnektir.

*Şer’ kesdüğü parmak acımadı
Gerçi kim akdı lâlegûn kanı* (K 16/6)

Eger kim bûy-ı hulkundan dem ursa nâfe incinme
Bu söz meşhûrdur dirler yumazlar kan ile kanı (K 22/16)

Bî-vefâ yârun Muhibbi cevri ni ma'zûr tut
Yârsuz kalur cihânda 'aybsuz yâr isteyen (M6/V/4)

Şiirlerinde atasözleri ve deyimlere fazlasıyla yer veren ve bu kullanımlarını kendine has tasarrufları ile şekillendiren Hayâlî Bey'in bu ölçüde sözlü kültürün bu yapılarına yönelik iltifatı kendisinin de “mesel-âmîz” söz söyleme kuvvetini arttırmış, bu doğrultuda söylediği bazı ifadeler zaman içinde atasözü gibi kullanılmaya başlanmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada bağlamlı dizin çalışmaları içinde 16. yüzyıl şairlerinden Hayâlî Bey'in *Divan'ı* üzerine hazırlanan doktora tezinin inceleme kısmında ele alınan bölümlerden bir kesit sunulmuştur. İlgili tezin inceleme kısmında detaylı bir şekilde verilen şairin portresi, şiir ve şair üzerine değerlendirmeleri, *Divan'ında* öne çıkan kavramların doğrudan şairin kendisi ile ilgili olanları, bu çalışmada tanık beyitler üzerinden yorumlanmıştır. İkinci kısımda, Hayâlî Bey'in *Divan'ının* dil ve üslup özelliklerine dair sayısal verilerin ağırlıkta olduğu kısımlara ilişkin veriler sunulmuş, bu kısımda da şairin kimliğinin şiirine yansıyan boyutları veriler üzerinden değerlendirilmiştir.

Hayâlî Bey'in şiirin nasıl olması konusunda söylediği sözler ile kendi şiirinde bir uygunluğun olduğu *Divan'ında* başvurduğu deyim, atasözü ve kalıp ifadelerin çeşitliliği ve sıklığı ile doğru orantılıdır. Benzer şekilde kelime, terkip, tabir tercihlerinin de onun kaynaklarda geçen şekliyle kimliğine sirayet eden düşünceleri ile uygunluk arz ettiği görülmektedir. Hayâlî Bey şiirinin temel özelliklerinden olan canlılık ve rahat söyleyiş vasıflarının bu çalışma vasıtasıyla somut örnekleri ve sıklığı verilmiştir. Konuşma diline ait söyleyişlere Hayâlî Bey şiirinin temel özelliklerinden olan sadelik özelinde sıklıkla başvurulduğu, bu unsurların kimi örneklerde redif ve kafiye gibi şiirin temel taşıyıcı unsurlarında da kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışma ile bağlamlı dizinleri hazırlanan/hazırlanacak olan diğer çalışmaların karşılaştırmalarının yapılabilmesine ve dönemin edebi metinleri üzerinde ortaklık ve farklılıkların tespit edilebilmesine bir katkı sunulması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Aktunç, H. (1998). *Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çeltik, H. (2013). *Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Güzel, B. (2021). *Mehmed Fahreddin Bursavî ve Gülzâr-ı İrfân İsimli Biyografik Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- İsen, M. (1994). *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kılıçarslan, O. (2016). *Hayâlî Bey Dîvânı'nın İncelenmesi-Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Kılıç, F. (2018). *Meşâ'irü's-Şu'arâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 8.06.2022].
- Kurnaz, C. (1985). *Âşık Çelebi'ye Göre Hayâlî Bey. Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan), XXIII(1-2), 373-393.*

- Kurnaz, C. (1987). *Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kurnaz, C. (1998). Hayâlî Bey. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 17, s. 5-7). İstanbul: TDV Yayınları.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî* (haz. Nuri Akbayar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Öztürk, F. (2007). *Bakî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Şenödeyici, Ö. (2011). *Naili Divanı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Tarlan, A. N. (1992). *Hayâlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.